

לגלות מחדש את ג'ון סלדן

היוונית והלטינית, הייתה בעבר מסימני ההיכר של הג'נטלמן-המשכיל, עובדה שלא זכתה להבלטה מספקת בהיסטוריוגרפיה של המחשבה המערבית. מובן כי הפגנת עניין נלהבת זו אין משמעה בהכרח "אהבת יהודים" או שיפור היחס אליהם. אדרבה, במקרים רבים נועדה ההתעמקות בתלמוד ובפירושי הרבנים אך ורק להשחזת טיעוניה של הנצרות בפולמוס בינה ובין היהדות.

ובכל זאת, התעניינותם של מלומדים נוצרים, שחלקם היו בקיאים בשפה העברית, בטקסטים יהודיים חוללה לעתים שינוי במערך היחסים המורכב בין הדתות. ואמנם, בשלהי ימי הביניים ובראשית העת החדשה התגבשה בחוגים מסוימים בעולם הנוצרי גישה סובלנית יותר, אוהדת אפילו, כלפי היהדות. דוגמה טובה לכך הוא ספרו של הוגה הדעות הצרפתי הקתולי ז'אן בודן, איש המאה השש-עשרה, הקוליקוים של השבעה בנוגע לסודות הנעוץ. בין המלומדים הנוצרים החשובים שהקדישו את זמנם לחקר הכתבים היהודיים באותה תקופה אפשר לציין גם את הוגו גרוטיוס, שהתבסס על הדיון שמקיים הרמב"ם בשבע מצוות בני נוח במשנה תורה כדי לקבוע מערכת מינימום של חוקי מוסר אוניברסליים; פטרוס קונאיוס, מחבר הרפובליקה של העברים (שראה אור לא מכבר בהוצאת שלם); האב והבן יוהאנס בוקסטורף מבאזל – הראשון ערך את המילון העברי-ארמי ואת תנ"ך בומברג, שבו נכללו פירושי

Renaissance England's Chief Rabbi:

John Selden

by Jason P. Rosenblatt

Oxford University Press, 2006

314 עמודים

ביקורת: סטיבן גרוסבי

כידוע לרבים, יחסם של הנוצרים כלפי היהודים וכלפי היהדות במהלך ימי הביניים, ובמיוחד לאחר הוועידה הלטרנית הרביעית ב-1215, התאפיין בעוינות מתמדת, ברדיפות, בגירוש, בהמרת דת כפויה, בעינויים ובהוצאות להורג. עובדה ידועה פחות היא שבאותה תקופה ממש נרשמה גם עלייה חדה בהתעניינותם של מלומדים נוצרים בכתבים יהודיים ורבניים. במאה השתים-עשרה התעמקו חוקרים נוצרים בפירושי רש"י, במאה השלוש-עשרה תורגם מורה נבוכים של הרמב"ם ללטינית, ובמאה החמש-עשרה תורגמה יצירה זו לספרדית. עד סוף אותה מאה, עם ייסודו של דפוס שונצינו בצפון איטליה, הגיעה ההתעניינות הנוצרית בכתבים יהודיים לשיא, והיא נמשכה במשנה מרץ גם במאתיים השנים שלאחר מכן. במחקרו על ההבראיזם הנוצרי, המסה העבוד: היהדות מבעד לעיניים נוצריות, שיצא לאור ב-1992, מציין פרנק א' מנואל ששליטה בעברית, לצד ידיעת

הרבנים, והשני תרגם את ספר הכוזרי של יהודה הלוי ללטינית; אדוארד פוקוק מאוקספורד; ג'ון לייטפוט מקיימברידג'; ווילם סוֹרְנַהאוס מאמסטרדם, אשר תרגם את המשנה ללטינית.

אולם ההבראיסט הנוצרי הבולט ביותר הוא, ללא ספק, המשפטן האנגלי ג'ון סְלֶדן, שחי בין השנים 1584 ל-1654. אנו חבים חוב גדול לג'ייסון רוזנבלט ולהוצאת הספרים של אוניברסיטת אוקספורד על שהפנו מחדש את תשומת הלב אל מפעלו של סלדן באמצעות הספר שבו עוסקת ביקורת זו. רוזנבלט משרטט דיוקן מחמיא מאוד של סלדן, מלומד אשר "בגישתו ההיסטורית האנליטית המרעננת לחוקי היהודים ולמוסדותיהם, נמנע מכל דוגמה. הוא לא שאף להעביר את הרבנים, 'מגיסטרי' בלשונו, על דתם או לסתור את דבריהם, והכריסטולוגיה נעדרת כליל מכתבתו... בעיצומו של עידן רווי דעות קדומות הצליח ג'ון סלדן להציג מבט חריג בנדיבותו על היהדות".

ההבראיזם שייך לשלב מאוחר יותר בהתפתחותו האינטלקטואלית של סלדן. ספריו המוקדמים, העוסקים בהיסטוריה של המשפט המקובל, אינם נשענים, בדרך כלל, על כתבי הרבנים. ובכל זאת, כבר ב-1617 פרסם סלדן מחקר היסטורי פילולוגי בשם האלים האנדיים, העוסק באלילים הנכריים הנזכרים במקרא, ובו הוא מפיגן בקיאות רבה בכתבי פילון, יוספוס, רש"י, אבן עזרא, וכמובן – באלו של הרמב"ם. ספר זה, שרוזנבלט מגדירו "מחקר חלוצי בתחום האנתרופולוגיה התרבותית והניתוח ההשוואתי של הדתות", הוא דוגמה ראויה ללמדנות לשמה, בדומה לרבים מחיבוריו המאוחרים יותר של סלדן. היות שהחיפוש אחר ידע

לשמו מחייב הכרה בחירות המחשבה, שב סלדן ואישר לכל אורך חייו את מחויבותו לחירות זו. כך האמין גם כששר חנו בעיני המלך צ'רלס הראשון מפני שהתנגד להחלטתו של המונרך למנוע את פרסומם של ספרים מסוימים באנגליה – החלטה שהייתה, לדברי סלדן, "פלישה רבתי לחירות הנתין" – וכך גם כאשר טען כי לקתולים הזכות לקיים את פולחנם בפומבי, למרות שהיה תמיד ביקורתי מאוד כלפי הכנסייה הרומית.

ההתנגדות שהביע סלדן, בהיותו חבר הפרלמנט, לתביעתו של צ'רלס הראשון לגבות מסים ללא אישור בית המחוקקים, הביאה למעצרו ולכליאתו לזמן קצר ב-1629. עבודותיו ההבראיסטיות החשובות נשענות על היכרותו עם התלמוד, שאותו למד בתקופת מאסרו. מ-1631 ועד מותו בשנת 1654 כתב סלדן שישה ספרים עמוקים ומקיפים בתחום המחשבה והתרבות העברית. הראשון, שראה אור בשנת 1631, עסק בדיני הירושה בקרב העברים, והשני, שהתפרסם חמש שנים לאחר מכן, דן בהורשת מעמד הכהונה בשושלת הכהנים. בשנת 1640 פרסם סלדן את ספרו החשוב משפט השבע והאומות על פי לימודם של העברים. בשנת 1644 ראה אור מחקרו על העונה האזרחית, שבו הוא בוחן את שיטותיהם של חכמי ישראל לחישוב לוח השנה, ושנתיים לאחר מכן פרסם את החיבור האישא העברית, העוסק בדיני הנישואין והגירושין של היהודים. הספר השישי, על המועצות, כולל שלושה כרכים ומנתח את המוסדות הפוליטיים והמשפטיים של היהודים, ובראשם הסנהדרין.

יצירות היסטוריות מרשימות אלו מעידות לא רק על בקיאות פילולוגית עצומה, אלא גם על משיכה הומניסטית

גדולה אל העבר. רוזנבלט מציין שספרייתו של סלדן כללה 8,000 ספרים, נתון מאלף המעיד על רוחב אופקיו של המלומד.

ה נושא המרכזי בספר הרב הראשי של אנליה הרנסטית הוא ההשפעה התרבותית של מחשבת חז"ל על יוצרים ואנשי רוח בריטים בראשית העת המודרנית, תופעה אינטלקטואלית שתווכה במידה רבה בידי כתביו של סלדן. רוזנבלט, מרצה לספרות אנגלית של המאה השבע-עשרה, המתמחה במילטון, מקדיש את המחצית הראשונה של ספרו לבחינת סוגיה לא מוכרת, יחסית: תפקידם של המקרא וכתבי חז"ל בהתפתחות התמטית של ספרות אותה תקופה. הפרק הראשון מתחיל בניתוח העימות בין הנסיך המלט ובין קלאודיוס במחזהו של שייקספיר, לאור המתח בין שני חוקים מקראיים: הציווי "ערוֹת אשת אחיך לא תגלה" (ויקרא יח:טו), שעל פיו נישואי קלאודיוס לגרטרווד פסולים מן היסוד, וחוקי הייבום (דברים כה:ה), המצדיקים דווקא את הקשר בין השניים ומבטלים את תוקף טענתו של המלט לכתר. רוזנבלט מזכיר לנו, בצדק, כי "קונפליקט-לכאורה זה בין ספר ויקרא לספר דברים" משתקף גם במחלוקת שהתפתחה סביב גירושי הנרי השמיני מקתרין מאראגון ונישואיו לאן בוליין. זוהי קריאה מרתקת, בדומה לדיון שמפתח רוזנבלט בשאלת השפעתו של הידע ההבראיסטי של סלדן על ספרו של בן ג'ונסון אפיקונה: או, האישה השקטה. בפרק השלישי עוסק רוזנבלט בתרומת ספרו של סלדן האלים האנטיים לשמות שהעניק מילטון לאלים הפאנאניים ביצירתו המונומנטלית גן העדן האבוד; ובפרק הרביעי הוא מתאר את ההשראה ששאב מילטון מסלדן בכתובת שמשון הנאבק.

קורא הנוטל אפוא לידי את החיבור הזה בתקווה למצוא ניתוח של תרומת סלדן לתיאוריה של המשפט הטבעי ולהגות הפוליטית חייב להתאזר בסבלנות, מפני שהעיסוק בנושאים אלו אינו מופיע אלא במחציתו השנייה של הספר.

רוזנבלט מדגיש שהמחלוקות הפולי-טיות בימיו של סלדן השפיעו בהחלט על הנושאים שבהם בחר לעסוק. מחקרו על דיני הירושה היהודיים, למשל, כוון ככל הנראה כנגד העוצמה שריכזו בידיהם אנשי הכנסייה בימיו, וספרו על חוקי הנישואין והגירושין של היהודים נועד ודאי להביא לתיקון המשפט האנגלי בתחום זה. סלדן סבר שיש לבסס את חוקי הנישואין והירושה על המשפט האזרחי ולשחרר אותם ממרותו של השיפוט הכנסייתי. כפי שניסח סלדן עצמו את הרעיון בספר שיחת שולחן, שפורסם אחרי מותו, "אין מקום לדבר על שיפוט רוחני; הכל אזרחי...". הפנייה אל המקורות העבריים נועדה אפוא לאשש עמדה זו ולהעניק לה תוקף רוחני ומוסרי כנגד הנורמות הנהוגות.

החיבור הפוליטי ביותר מכל כתביו של סלדן הוא, ככל הנראה, ספרו האחרון, על המונעצות, שהכרך הראשון שלו פורסם בשנת 1650, שנה אחת לאחר הוצאתו להורג של צ'רלס הראשון. בספר זה, מציין רוזנבלט, סלדן "מציג את הסנהדרין כמופת לבית נבחרים המייצג את ציבור פשוטי העם ומגן עליו מפני כוחות הדיכוי של מוסדות הדת ושל המונרכיה הבלתי מוגבלת, באמצעות שימור מעמדו העליון של הגורם האזרחי". סלדן ייחס חשיבות עצומה לעובדה שלמלך לא היה מושב בסנהדרין, שהוא היה מחויב בדין וחשבון למוסד זה ובנסיבות מסוימות אף נשפט בפניו (הוא מזכיר את תיאורו של משפט

הורדוס בספרו של יוספוס פלביוס). סלדן ראה הקבלה ברורה בין מעמדה של הסנהדרין, כמוסד המשפטי הגבוה מכולם, ובין מעמדו של הפרלמנט באנגליה. ואמנם, אין ספק שהאירועים אשר הסעירו את אנגליה בשנים 1640-1649 היו לנגד עיניו שעה ששקד על חיבורו; אולם הדבר לא גרע מהתעמקותו בפרטים ההיסטוריים של ההסברים הפילולוגיים והמשפטיים. במובן זה, הפוליטיקאי המגויס שבו מעולם לא גבר על המלומד הקפדן.

בכל הנוגע למשפט הטבעי לא היה סלדן רציונליסט; הוא דחה את הרעיון שקיימים עקרונות רציונליים מולדים שהנם אינטואיטיביים וברורים מאליהם. בעיני סלדן – ובנקודה הזאת הוא חולק על הוגי דעות כמו הוגו גרוטיוס או הפלטוניסט איש קיימברידג' נתניאל קאלוּוֹן – כל משפט טבעי הוא גם פוזיטיבי – כלומר, מבע רצונו של הריבון, שהעובר עליו צריך לשאת בעונש.

כדי להעניק למשפט הטבעי אופי פוזיטיבי, ובה בעת אוניברסלי, זיהה אותו סלדן עם המצוות שמונה התלמוד במסכת סנהדרין (מו"ע"א-ע"ב), שבהן מתנה האל את בריתו עם נוח (בראשית ט). ממשותם של החוקים האלה, בעיני סלדן, נובעת מהיותם עובדה היסטורית, והפרתם גוררת אפוא עונש מידי הזרוע האזרחית, המגולמת בסנהדרין.

דומה שהמפתח להבנת עמדתו של סלדן מצוי בטענה שלפיה ניתן להכיר את המשפט הטבעי, למרות אופיו הנצחי, רק בגילוייו ההיסטוריים. מצוות בני נוח, כחוקים היסטוריים, מוסיפות להתקיים כחלק מקוד משפטי לאומי מתפתח, מקיף יותר. בני ישראל מצרפים להן את עשרת הדיברות ומצוות אחרות; ואנגליה – את המשפט המקובל, שאותו מתאר סלדן

גם כ"משפט טבעי מוגבל", שאין לערער עליו.

ספרו של רוזנבלט מחדד שאלה עקרונית: האם ההבראזים הנוצרי של ראשית התקופה המודרנית מהווה זרם ראוי לציון, אם כי בעל חשיבות משנית, בתולדות המחשבה המערבית, או שמא ניתן לראות בו התפתחות מושגית משמעותית בתפיסת הארגון החברתי? כדי לענות על שאלה זו עלינו להבין שתשומת הלב שהקדישו ההבראיסטים הנוצרים לשבע מצוות בני נוח – שבעת התנאים של הברית המקראית האוניברסלית וההומאנית בין האל ובין נוח, אשר נתפסו בעיני חז"ל כחוקים המחייבים את האנושות כולה – לא הייתה פרי סקרנות אינטלקטואלית גרידא; היא נבעה מן הצורך הגובר בהשתתפות מערכות חקיקה שונות על תפיסה כלשהי של משפט טבעי. המלומדים שעסקו בנושא הבינו היטב שתפיסה כזאת, במידה שהיא זוכה להכרה, מסוגלת למתן פלגנות דתית הלוברת, לא פעם, צורות אלימות, ולשמש כמסד הכרחי לסדר פוליטי אזרחי יציב יחסית הכפוף לשלטון החוק. השאלה המתבקשת היא האם ניתן ליישב סדר אזרחי מן הסוג הרצוי, המתאפיין בסובלנות, עם קיומה של מסגרת לאומית; נדמה שסלדן השיב על כך בחיוב, למרות שהנחה זו כרוכה בפרדוקס-לכאורה של אוניברסליזם הומאני הנישא על גבי ההיסטוריה של אומה מסוימת ומשפיע באמצעותה.

ואמנם, המסורת ההבראיסטית השליכה את יהבה על סינתזה פרדוקסלית זו, תוך שהיא שואבת בכך השראה מן הפסוקים המקראיים בספר שמות יט:ה-ו: "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את

בריתי והייתם לי סֶגֶלָה מכל העמים כי לי כל הארץ; ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", ובספר דברים י"ד-טו: "הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. רק באבתיך חֶשֶׁק ה' לאהבה אותם; ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה". לשילוב המדובר בין האוניברסלי לפרטיקולרי היה כוח משיכה פוליטי חזק במיוחד בתקופה שבין המאה השלוש-עשרה למאה השמונה-עשרה. הוא הציע אמצעי לגיטימציה ולגיבוש של מדינות-לאום בתוך עולם נוצרי בעל דוקטרינה אוניברסלית. באופן ספציפי יותר, הוא התווה דרך ליישוב שלושה היבטים מכריעים של החיים הלאומיים: הוא העניק לגיטימציה לחירותה של כל אומה לקבוע את ענייניה בעצמה; הוא כונן בסיס משפטי לסובלנות וליציבות אזרחית בתוך אומות בעלות גיוון דתי; ולבסוף,

הוא סיפק אמות מידה שעל פיהן ניתן לשפוט את היחסים בין האומות. למסורת ההבראיסטית נודעה אפוא חשיבות לא מבוטלת להיסטוריה האינטלקטואלית, הפוליטית והמשפטית של המערב. ג'ון סלדן מילא תפקיד מרכזי בעיצובה של מסורת זו ובהרחבת היקף השפעתה, אך למרבה הצער לא זכה עדיין להכרה הרחבה שלה הוא ראוי. משום כך, לא נותר אלא לברך על ספרו של רוזנבלט, השופך אור על מפעלו המרתק של מלומד רחב אופקים זה, שהיה גם אישיות מוסרית מן המעלה הראשונה.

סטיבן גרוסבי הוא עורך עמית בחבלת. ספרו האחרון לאומיות: מבוא קצר מאוד יצא לאור בהוצאת אוקספורד בשנת 2005.